

УДК 159.955

О. В. Осика

ПСИХОКОРЕКЦІЙНІ ЗАСОБИ У ПРОЦЕСІ МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ШКОЛЯРА

У статті розглянуто психокорекційні засоби у процесі морального розвитку школяра. Наведено класифікацію психокорекційних засобів за характером спрямованості, змістом, формою; умови індивідуальної психокорекції, методи індивідуального психокорекційного впливу. Окреслено специфічні риси корекційного процесу, принципи складання психокорекційних програм. Охарактеризовано провідні механізми корекційного впливу: повідомлення інформації; навіювання надії; універсальність страждань, переживань і розуміння школярем того, що він не самотній; альтруїзм; корегувальні рекапітуляції первісної сімейної групи; розвиток техніки міжособистісного спілкування; імітаційна поведінка; інтерперсональний вплив; групова згуртованість; катарсис; корегувальні емоційні переживання; конфронтація; навчіння.

Ключові слова: психокорекційні засоби, класифікація, процес, вплив, механізм, метод, програма, моральний розвиток, школяр.

Осыка О. В. Психокоррекционные способы в процессе морального развития школьника. В статье рассмотрены психокоррекционные способы в процессе морального развития школьника. Представлена классификация психокоррекционных способов по характеру направленности, содержанию, форме; условия индивидуальной психокоррекции; методы индивидуального психокоррекционного влияния. Очерчены специфические черты коррекционного процесса, принципы составления психокоррекционных программ. Охарактеризованы ведущие механизмы психокоррекционного влияния: сообщение информации; внушение надежды; универсальность страданий, переживаний и понимание школьником того, что он не одинок; альтруизм; корректировочные рекапитуляции первичной семейной группы; развитие техники межличностного общения; имитационное поведение; интерперсональное влияние; групповая сплочённость; катарсис; корректировочные семейные переживания; конфронтация; научение.

Ключевые слова: психокоррекционные способы, классификация, процесс, влияние, механизм, метод, программа, моральное развитие, школьник.

Osyka O. V. Psycho-Correction Means in the Process of the Moral Development of a Pupil. Psycho-correction means in the process of the moral development of a pupil are considered in the article. The classification of the psycho-correction means in accordance with the tendency, content, form is given as well as the conditions of the individual psycho-correction, methods of the individual psycho-correction influence. Certain specific features of the correction process and the principles of composing the psycho-correction programmes are outlined. Some leading mechanisms of the correction influence are characterized, namely: to communicate the information; to cast on the hope; the all-roundness of sufferings, feelings and

awareness by the pupil of the fact that he is not alone in the world; altruism; correctional recapitulations of the initial family group; the development of the technique of the interpersonal communication; imitational behavior; interpersonal influence; group unity; catharsis; corrective emotional experience; confrontation; training.

Key words: psycho-correction means, classification, process, influence, mechanism, method, programme, moral development, pupil.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема використання психокорекційних засобів у моральному розвитку особистості школяра має велике значення у предметному полі педагогічної психології, оскільки моральність є одним з найголовнішим аспектів становлення особистості. На сучасному етапі ми спостерігаємо зміни у соціальній ситуації, яка впливає на життєдіяльність школяра, його моральний розвиток: об'єктивні умови онтогенезу й соціогенезу (соціальні, політичні, економічні, правові); соціальний статус дитинства (історико-культурні та хронологічні характеристики дитячого віку); соціальні ролі, які реалізують соціальну позицію школяра (систему його ставлення до умов, статусу ролей). Тому порушення цих умов негативно впливає на моральний розвиток школяра, який формується за допомогою системи психокорекційних засобів.

Аналіз основних досліджень із цієї проблеми. Проблеми групової та індивідуальної психокорекції вивчали такі вчені, як: А. Адлер, К. Левін, Д. Морено, К. Роджерс. Принципи психокорекційної роботи визначено Л. С. Виготським, І. В. Дубровіною, Д. Б. Ельконіним, І. Ялом, С. Кратохфіл, які виокремили провідні механізми корекційного впливу в груповій психокорекції. Психологічний механізм інтеріоризації, що є основою ігрової психокорекції поведінки та психогімнастики досліджували Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, О. Р. Лурія. Вимоги до корекційної роботи психолога як до цілеспрямованої чіткої діяльності, що становить в систему повсякденного життя школяра вивчали такі науковці, як: Т. В. Бурменська, О. А. Кабанова, А. Г. Лідерс. Методи практичної психокорекції та напрямки у зарубіжній психокорекційній практиці розглядаються А. А. Осиповою. Р. В. Овчарова висвітлює технології роботи психолога з різними віковими групами школярів.

Отже, **метою** нашого дослідження є вивчення психологічних особливостей системи психокорекційних засобів у моральному становленні особистості школяра.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Психокорекція – система заходів, спрямованих на виправлення недоліків у психології та поведінці людини за допомогою спеціальних засобів психологічного впливу. До специфічних рис корекційного процесу відносимо такі:

1) психокорекція, орієнтована на клінічно здорову особистість, котра має у повсякденному житті психологічні труднощі;

2) корекція, найчастіше орієнтована на теперішнє й майбутнє школярів;

3) у психокорекції акцентується ціннісний вклад психолога, але відкидається нав'язування певних цінностей дитині;

4) психокорекційний вплив, спрямований на зміну поведінки та розвитку особистості школяра.

Ґрунтуючись на визначених критеріях, психокорекційні засоби класифікують таким чином.

I. *За характером спрямованості*: симптоматична корекція, спрямована на короткочасний вплив для зняття гострих симптомів відхилень у розвитку особистості; *каузальна корекція*, спрямована на джерела й причини відхилень.

II. *За змістом*: а) корекція пізнавальної сфери; б) корекція особистості; в) корекція афективно-вольової сфери; г) корекція поведінкових аспектів; ґ) корекція міжособистісних відносин; д) корекція внутрішньогрупових взаємовідносин; е) корекція відносин дітей і батьків.

III. *За формою роботи з дитиною*: а) індивідуальна корекція; б) групова корекція: у закритій природній групі; у відкритій групі для школярів з подібними проблемами: може мати змішану форму (індивідуально-групову) [2].

Індивідуальна психокорекційна робота психолога зі школярем проводиться неодмінно наодинці. І це принципово важливий момент позитивного впливу корекції на особистість дитини, її свідомість та самосвідомість [4]. При індивідуальній психокорекції забезпечується конфіденційність. Індивідуальна психокорекція розкриває особливості школяра, знімає у нього психологічні бар'єри. Зазначимо, що цей вид психокорекції малоефективний при вирішенні проблем міжособистісного характеру, але активно й ефективно використовується у процесі морального розвитку та морального становлення особистості школяра. Серед умов індивідуальної психокорекції виокремимо такі:

1) добровільна згода на одержання допомоги; 2) довіра школяра психологу; 3) активність школяра та його творчо-дослідницьке ставлення до особистісних проблем; 4) право учня приймати або не приймати надану допомогу; 5) право школяра самому вирішувати питання у своєму житті.

Форма індивідуальної психокорекції вживається у таких випадках:

1) коли проблема школяра має індивідуальний характер; 2) коли учень відмовляється працювати в групі, чи за певними причинами ця робота неможлива; 3) коли використовуються достатньо сильні методи психологічного впливу і школяра необхідно тримати під постійним й суворим контролем; 4) коли у школяра сильна тривожність, невпевненість у собі, страх, сильна збудженість, важкий характер, емоційна неврівноваженість, втрата сенсу і мети життя, фізична хвороба, недостатній рівень інтелектуального і морального розвитку.

Методи індивідуального психокорекційного впливу:

1) *переконання* використовується у роботі з школярами, у яких достатньо розвинута сила волі, високий рівень інтелектуального та морального розвитку і здібності самостійно впоратися зі своїми проблемами.

Психолог здійснює такі прийоми: з'ясовує особистісне ставлення учня до психологічних та поведінкових проблем, які його турбують. По-перше, психолог з'ясовує погляд школяра на проблему. Знаючи погляд дитини на певну ситуацію, легше підібрати найбільш впливові й переконливі аргументи та факти персонально для нього: виходячи з того, що в розумінні своєї проблеми школяр правий, з ним обговорюються різні погляди на проблему. Психолог не заперечує можливу правоту учня, не намагається повністю його переконати, запрошує його вислухати і виважити різні погляди й оцінки; школяреві пропонується самостійно прийняти рішення, яким рекомендаціям наслідувати, яким – ні; психолог поділяє проблему на низку приватних питань і послідовно добивається згоди учня з тими відповідями на питання, які хоче одержати сам. Рекомендовано *техніку «психологічного погладжування»*. Вона полягає в тому, що необхідно поставити низку питань, на які школяр відповість «Так», потім кілька питань, на які він відповість «Може бути», а потім перейти до питань, на які учень спочатку готовий був відповісти «Ні», а під впливом відповідей «Так» та «Може бути» відповідає не категорично, а більш розсудливо й толерантно;

2) *навіювання* – це більш простий, але для школяра менш ефективний спосіб впливу, при якому не задіяна його воля. При навіюванні надзвичайно швидко досягається результат, але цей вплив зникає досить швидко. У його основі лежить механізм прямого впливу психолога на підсвідомість учня, на використання не лише розуму, а й почуттів, емоцій;

3) *психологічне консультування*. Метод психологічного консультування досліджувала І. В. Дубровіна [3]. Завдання психологічного консультування полягає в тому, щоб допомогти школяру розібратися зі своїми проблемами та разом з ним знайти оптимальні й ефективні шляхи вирішення певної, іноді досить складної життєвої ситуації, здійснення морального вчинку.

На основі положень К. Роджерса [5] розроблено специфіку групової психокорекції, яка полягає у цілеспрямованому використанні групової динаміки, усієї сукупності взаємовідношень та взаємодій, що виникають між учасниками групи, у тому числі із психологом у корекційних цілях. *Психокорекційна група* – це штучно створена мала група, об'єднана цілями міжособистісного дослідження, особистісного навчання, саморозкриття. Серед корекційних груп виділяємо: групи для вирішення проблем, для навчання міжособистісних взаємовідношень, особистісного зростання. Психокорекційні групи можуть бути центровані на керівникові (групи тренінгу вмінь), та на її членах (групи зустрічей). Склад групи визначається її типом, а також формою й змістом психокорекційної роботи, яка пропонується. Група виступає як модель реального життя, де школяр проявляє свої відношення, установки, цінності, способи емоційного реагування, поведінкові реакції. Використання групової динаміки спрямовано на те, щоб усі школярі мали змогу проявити себе, а також для складання в групі ефективної системи зворотного зв'язку, який дозволяє дитині адекватніше і глибше розуміти саму себе, побачити власні неадекватні реакції й установки, емоційно-поведінкові стереотипи, які з'являються в міжособистісних стосунках, змінити їх в атмосфері доброзичливості і взаємного прийняття, що сприяє моральному становленню особистості.

І. Ялом і С. Кратохвіл виокремили провідні механізми корекційного впливу [2]:

- 1) *повідомлення інформації*. Одержані школярем у процесі групової корекції різноманітні відомості про особливості поведінки,

- конфлікту, сутність психокорекції, інформаційний обмін між учасниками групи;
- 2) *навіювання надії*. Поява надії на успіх у вирішенні проблеми під впливом покращення стану інших школярів і власних досягнень у певній діяльності. Успішна психокорекція школяра є позитивним зразком для інших;
 - 3) *універсальність страждань*, переживань і розуміння школярем того, що він не самотній, що інші члени групи також мають проблеми, страждання. Розуміння цього допомагає подолати егоцентричну позицію, сприяє появі почуття близькості та єдності школяра з групою;
 - 4) *альтруїзм* – можливість у процесі групової корекції допомогти один одному. Водночас школяр стає більш упевненим у собі. Він відчуває свою здатність бути корисним і необхідним, починає глибше поважати себе і вірити у власний потенціал добра та справедливості, більш впевнено вибудовувати свій моральний вчинковий світ;
 - 5) *корегувальні рекапітуляції первісної сімейної групи*. Школярі виявляють у групі проблеми, які виникають у батьківській сім'ї, почуття й способи поведінки, які характеризують батьківські та сімейні стосунки в минулому. Виявлення та реконструкція у групі емоційних та поведінкових стереотипів, які були наявні в минулому, дає змогу їх відтворити, виходячи з актуальної ситуації, коли психолог виступає в ролі батька чи матері для школяра, а інші учасники – у ролі братів, сестер та інших членів сім'ї;
 - 6) *розвиток техніки міжособистісного спілкування*. Школяр має змогу за рахунок зворотного зв'язку й аналізу власних переживань побачити свою неадекватну міжособистісну взаємодію і в ситуації взаємного прийняття змінити її, створити й закріпити норми, більш конструктивні способи поведінки та спілкування;
 - 7) *імітаційна поведінка*. Школяр може навчитися більш конструктивним способам поведінки, наслідуючи психолога чи інших успішних членів групи;
 - 8) *інтерперсональний вплив*. Одержання нової, більш об'ємної інформації про себе за рахунок зворотного зв'язку, що приводить до зміни та розширення образу «Я»;

- 9) *групова згуртованість*. Привабливість групи для її членів, непереборне бажання залишитись у групі, почуття належності до групи, довіра, прийняття групою, взаємне прийняття один одного, почуття «Ми»;
- 10) *катарсис*. Відреагування, емоційне розвантаження, вираження сильних почуттів;
- 11) *корегувальні емоційні переживання*, пов'язані з переживаннями школярем свого минулого та сучасного групового досвіду. Виникнення в групі різних емоційних ситуацій, які школяр у реальному житті не може подолати, дозволяє в особливих корекційних умовах виокремити ці переживання, проаналізувати, а також виявити більш адекватні форми емоційного реагування;
- 12) *конфронтація* – зіткнення школяра із самим собою, зі своїми проблемами, конфліктами, стосунками, емоційними й поведінковими стереотипами здійснюється за рахунок зворотного зв'язку між членами групи;
- 13) *научіння*. Група виступає як модель реальної поведінки школяра, де він виявляє типові для нього поведінкові стереотипи. Групова ситуація є унікальною в тому сенсі, що вона дає змогу школяреві позбутися неадекватних стереотипів поведінки й набути навичок доброзичливого та гармонійного спілкування. Цьому процесу активно сприяє вимоглива, але по-справжньому демократична атмосфера, вправне залучення школярів у потужне діалогічне коло [2].

IV. *Психокорекційні засоби за наявності програм*: 1) програмована корекція (розроблено стандартизовану програму); 2) імпровізована корекція (використано вільну програму). У стандартизованій програмі чітко представлені етапи корекції, необхідний матеріал, вимоги до учасників у цій програмі. Вільну програму психолог складає самостійно, визначає мету, завдання етапів корекції, продумує хід зустрічей, намічає орієнтири результату досягнень для переходу на наступний етап корекції. Цілеспрямований вплив на школяра здійснюється через психокорекційний комплекс, який складається з кількох взаємопов'язаних блоків: діагностичного, установчого, корекційного та оцінки ефективності корекційних впливів. Основні етапи роботи над програмою: розробка програми психокорекційної або розвивальної роботи з дитиною, здійснення цієї програми, контроль за її виконанням.

Серед принципів складання психокорекційних програм виокремлюють [1]:

- 1) *принцип системності корекційних, профілактичних та розвивальних задач.* У ньому зображено взаємозв'язок та гетерохронність (нерівномірність) розвитку різних сторін особистості дитини. Корекційний рівень задач – виправлення відхилень і порушень розвитку, вирішення проблем розвитку. Профілактичний рівень задач – попередження відхилень, труднощів у розвитку. Розвивальний рівень задач – оптимізація, стимулювання, збагачення змісту розвитку. Лише єдність зазначених видів задач забезпечить успіх та ефективність корекційно-розвивальних програм;
- 2) *принцип єдності корекції та діагностики.* Цей принцип означає цілісність процесу надання психологічної допомоги щодо розвитку школяра як особистості;
- 3) *принцип пріоритетності корекції каузального типу.* Вказує, що пріоритетною метою проведення корекційних заходів повинно стати усунення причин труднощів та відхилень у розвитку дитини;
- 4) *діяльнісний принцип корекції.* Теоретичною основою для формування цього принципу є теорія психічного розвитку дитини, розроблена у працях О. М. Леонтьєва, Д. Б. Ельконіна, основою якої є положення про роль діяльності у психічному розвитку дитини. Діяльнісний принцип корекції визначає тактику проведення корекційної роботи й засоби реалізації поставленої мети;
- 5) *принцип урахування вікових, психологічних та індивідуальних особливостей школяра.* Він співвідносить вимоги відповідності ходу психічного й особистісного розвитку клієнта до нормативного розвитку з одного боку й визнання факту унікальності та неповторності конкретного шляху розвитку особистості з іншого. Урахування індивідуальних психологічних особливостей особистості дозволяє намітити, у межах вікової норми, програму оптимізації розвитку для кожного конкретного школяра;
- 6) *принцип комплексності методів психологічного впливу* зазначає необхідність використання всього різноманіття методів, технік та прийомів з арсеналу практичної психології;
- 7) *принцип активного залучення ближнього соціального оточення до участі у корекційній програмі.* Система відношень дитини

з близькими дорослими, особливості їхніх міжособистісних відносин і спілкування, форми спільної діяльності, засоби її здійснення є важливим компонентом соціальної ситуації розвитку дитини, які визначають зону її ближнього розвитку;

- 8) *принцип опори на різні рівні організації психічних процесів*. У ході складання програм необхідно враховувати на більш розвинуті психічні процеси й використовувати методи, які їх активізують;
- 9) *принцип ускладнення*. Кожне завдання повинно проходити низку етапів: від максимально простого до максимально складного. Найбільш ефективною є корекція на максимальному рівні складності;
- 10) *урахування об'єму та ступеня різноманітності матеріалу*. Під час реалізації корекційної програми необхідно переходити до нового об'єму матеріалу лише після сформованості певного уміння. Збільшувати об'єм матеріалу та його різноманітність необхідно постійно;
- 11) *урахування емоційної складності матеріалу*. Ігри, завдання, вправи повинні створювати позитивний емоційний фон заняття. Корекційні заняття обов'язково необхідно завершувати на позитивно емоційному фоні.

Психокорекційні програми повинні відповідати наступним вимогам щодо їх структури: 1) формулювання мети корекційної роботи; 2) визначення завдань корекційної роботи; 3) вибір стратегії й тактики проведення корекційної роботи; 4) визначення форм роботи з школярем; 5) вибір методики та техніки корекційної роботи; 6) визначення часу, необхідного для реалізації корекційної програми; 7) визначення систематичності зустрічей з дитиною; 8) визначення змісту корекційних занять; 9) планування форми участі інших осіб у роботі; 10) підготовка необхідного матеріалу й обладнання.

V. Психокорекційні засоби за характером керування корегувальними впливами: а) директивна корекція; б) недирективна корекція.

VI. За тривалістю: а) найбільш коротка психокорекція, котра триває лічені хвилини або години й спрямована на розв'язання актуальних ізольованих проблем та конфліктів; б) коротка психокорекція – триває кілька годин або діб і застосовується щодо вирішення актуальних проблем; в) тривала психокорекція – продовжується упродовж місяців і спрямована щодо особистісного змісту проблем; г) найбільш

тривала психокорекція – може продовжуватись довгі роки й порушувати сфери свідомого та надсвідомого.

VII. *За масштабом вирішуваних задач*: а) загальна психокорекція, яка нормалізує мікросередовище школяра, регулює психофізичне й емоційне навантаження відповідно до вікових та індивідуальних можливостей; б) приватна психокорекція – охоплює систему психолого-педагогічних впливів, адаптованих щодо дитячого й підліткового віку, психокорекційні прийоми та методики; в) спеціально розроблені системи психокорекційних заходів, що ґрунтуються на провідних формах діяльності та рівнях спілкування, засобах мислення та саморегуляції; г) спеціальна психокорекція – комплекс прийомів, методик та організаційних форм роботи з окремим школярем або з групою учнів одного віку, які є найбільш ефективними для досягнення конкретних задач формування особистості.

До принципів психокорекційної роботи належать [1]:

- 1) *принцип єдності діагностики та корекції*. Початку корекційної роботи передуює етап комплексного діагностичного обстеження, яке є підґрунтям визначення мети й завдань корекційної роботи;
- 2) *принцип нормативності розвитку*. Нормативність розвитку – послідовність вікових періодів онтогенезу, які змінюють один одного. Оцінюючи відповідність рівня розвитку дитини, вікові норми і, формулюючи мету корекції, необхідно враховувати такі характеристики: особливості соціальної ситуації розвитку, рівень сформованості психологічних новоутворень;
- 3) Л. С. Виготський запропонував *принцип корекції «згори донизу»*, спрямований у майбутнє. При цьому головним завданням психокорекційної роботи є створення «зони ближнього розвитку щодо клієнта»;
- 4) *принцип корекції «знизу догори»* розглядає психокорекційну роботу як систему вправ та тренувань наявних психологічних здібностей;
- 5) *принцип системності розвитку* психологічної діяльності враховує в психокорекційній роботі профілактичні та розвиваючі задачі;
- 6) *діяльнісний принцип психокорекції*. Відповідно до цього принципу провідним напрямком психокорекційної роботи є цілеспрямоване формування узагальнених засобів орієнтування

школяра у різноманітних сферах предметної діяльності міжособистісних взаємодій та соціальній ситуації розвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Психокорекційні засоби відіграють важливу роль у процесі морального становлення особистості школяра. Перспектива дослідження – вивчення ролі індивідуальної психокорекції у моральному розвитку дитини.

Список використаної літератури

1. Овчарова Р. В. Технологии практического психолога образования / Р. В. Овчарова. – М. : ТЦ «Сфера», 2000. – 448 с.
2. Осипова А. А. Общая психокоррекция / А. А. Осипова. – М. : ТЦ «Сфера», 2000. – 512 с.
3. Практическая психология образования / под ред. И. В. Дубровиной. – 2-е изд. – М. : ТЦ «Сфера», 1998. – 528 с.
4. Рабочая книга школьного психолога / под ред. И. В. Дубровиной. – М. : Просвещение, 1991. – 303 с.
5. Роджерс К. Консультирование и психотерапия. Новейшие подходы в области практической работы : монография / К. Роджерс. – М. : Эксмо–Пресс, 2000. – 464 с.